

Lietuvos skolos Jungtinėms Amerikos Valstijoms XX a. 4-ajame dešimtmetyje klausimu

Dr. Juozas Skirius

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas, S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva
El. p. juozas.skirius@vdu.lt

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos skolos JAV klausimas 1934–1940 metais. Kaip tik šis skolos laikotarpis istorikų dar nebuvo analizuotas. Skirtingai nuo ankstesnio laikotarpio, tuo metu jau Lietuvos vyriausybės, pripažindamos skolą, bet, kaip ir kitos šalys, iki pat Antrojo pasaulinio karo ir sovietų okupacijos, nemokėjo nei skolos, nei procentų už ją. Nacių Vokietijai atsisakius mokėti Prancūzijai, Didžiąjai Britanijai, Italijai ir kitoms reparacijas už Pirmojo pasaulinio karo padarinius, minėtos valstybės lygiagrečiai nevykdė ir savo finansinių išsipareigojimų JAV. Lietuvos vyriausybė nemokėjimo politiką vykdė atsižvelgdama į didžiųjų valstybių skolininkų poziciją, motyvuodama Lietuvos ekonominiais sunkumais, Klaipėdos krašto praradimu bei atgauto Vilniaus krašto atstatymu ir pan. Lietuvos valdžia elgėsi labai atsargiai, brangino santykius su JAV, ilgai nesiryžo siūlyti amerikiečiams naujos, sau palankios sutarties skolos klausimu. Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis, skirtingai nei Lietuvos užsienio reikalų ir finansų ministerijų vadovai, buvo skolos sumažinimo ir jos išmokėjimo šalininkas. Jis matė, kaip jautriai į skolos klausimą žiūrėjo JAV visuomenė ir dalis lietuvių išeivijos, kaip neigiamai skolų nemokėjimą vertino JAV Kongresas. Lietuvos pasiuntinys savo poziciją motyvavo ir tuo, kad ateityje Lietuvai gali prisireikti rimtos moralinės ir materialinės JAV paramos. Skola taip ir nebuvo sumokėta. Antrasis pasaulinis karas ir jo padariniai skolos klausimą padarė nebe svarbiausia JAV problema.

Esminiai žodžiai: Lietuva, JAV, karo skola, procentai, Vašingtonas, Vengrija, Povilas Žadeikis, Franklinas D. Rooseveltas, Alfredas Bilmanis, Juozas Urbšys.

Abstract. This article examines the issue of Lithuania's debt to the United States during the years 1934–1940, a debt period that has not yet been thoroughly analyzed by historians. Unlike the previous period, during this time, the Lithuanian government acknowledged the debt but, like other countries, did not make any payments towards the principal or interest until the outbreak of World War II and Soviet occupation. Similarly to Nazi Germany's refusal to pay reparations to France, Great Britain, Italy, and other countries for the consequences of World War I, these mentioned states concurrently failed to fulfill their financial obligations to the United States. The Lithuanian government pursued a policy of non-payment, taking into account the position of major debtor nations, citing Lithuania's economic difficulties, the loss of the Klaipėda Region, and the restoration of the Vilnius Region, among other factors. The Lithuanian authorities proceeded cautiously, valuing relations with the United States and hesitating for a long time to propose a new, favorable agreement on the debt issue to the Americans. Unlike the heads of Lithuania's foreign affairs and finance ministries, Lithuanian envoy Povilas Žadeikis advocated debt reduction and repayment. He recognized the sensitive view of the debt issue held by American society and some segments of the Lithuanian diaspora, as well as the negative perception of debt non-payment by the U.S. Congress. The envoy justified his position by emphasizing the potential need for significant future moral and material support from the United States. Ultimately, the debt was not repaid, as the outbreak of World War II and its consequences relegated the debt issue to a secondary concern for the United States.

Keywords: *Lithuania, USA, war debt, interest, Washington, Hungary, Povilas Žadeikis, Franklin D. Roosevelt, Alfred Bilmanis, Juozas Urbšys.*

Įvadas

Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918 metais) baigėsi *Antantės* šalių pergale. Prie šio bloko pergalės esmingai prisidėjo JAV, kuri ne tik kad 1917 m. stojo *Antantės* šalių pusėn, paskelbdama karą *Keturijų sąjungai*, bet viso karo laikotarpiu finansiškai ir materialiai rėmė Didžiąją Britaniją, Prancūziją, Italiją, Belgiją, Rusiją ir dar keletą šalių. Tuojau po karo remiamų šalių, kurioms, tarp jų ir Lietuvos valstybei, amerikiečiai suteikė materialinę paramą iš sukauptų JAV atsargų Europoje ir Amerikoje, skaičius padidėjo. Bendras užsienio šalių įsiskolinimas, įskaitant palūkanas, sudarė milžinišką sumą – 11 milijardų 577 milijonus dolerių (ši suma 2002 m. vertė atitiko 206 milijardus 186 milijonus dolerių)¹. Remiantis 1925 m. JAV paskelbtais duomenimis, Lietuvos skola su procentais sudarė 6 045 225 dol. Jau pagal pasirašytą su JAV susitarimą Lietuvos vyriausybė buvo sumokėjusi 30 000 dol. skolos ir 135 675 dol.

¹ *World War I War Debts.* Prieiga per internetą: <https://www.necyclopedia.com/history/dictionaries-the-sauruses-pictures-and-press-releases/world-war-i-war-debts>.

procentų². Palyginti su Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ar Italijos milijardinėmis skolomis, ši buvo menka. Bet ir tokia suma ką tik susikūrusios Lietuvos valstybės vyriausybėms buvo gana sunki našta ir jos nedegė noru, kaip ir dauguma skolininkų, mokėti. Būtina pažymėti, kad JAV buvo didžiausia Lietuvos kreditorė: 1924 m. įsiskolinimas Amerikai siekė 97,1 proc. visų užsienio paskolų, o 1939 m. – 60,4 proc. visų paskolų³. Tiesa, Lietuva buvo mažiausiai įsiskolinusi kitoms šalims, palyginti su Latvija, Estija ar Suomija.

Lietuvos skola JAV susidarė iš kelių elementų. Pirma, 1919 m. Lietuvos atstovai su amerikiečiais Paryžiuje sudarė susitarimą, pagal kurį iš JAV įsigijo karinės aprangos, medikamentų, maisto produktų ir kitų prekių už 4 183 841 dol. Pagal sutartį, šią sumą su procentais lietuviai privalėjo sumokėti JAV vyriausybei iki 1922 m. birželio 30 d.⁴ Antra, iš JAV vyriausybės kontroliuojamų filantropinių organizacijų, tokių kaip *Amerikos pagalbos administracija* („American Relief Administration“), jos padalinys *Vaičių pagalbos skyrius* („Children’s Relief“), *Europos vaikų pagalbos fondas* („European Children’s Relief Fund“) bei *JAV Raudonasis Kryžius* („USA Red Cross“), į Lietuvą pristatė maisto produktų ir aprangos daugiau kaip už 1 milijoną dolerių⁵, kurie tik dalis buvo labdara ir nereikėjo gražinti.

JAV valdžia, matydama, kad greitai metu nepavyks atgauti skolos, 1922 m. vasario mėnesį įkūrė *Pasaulinio karo užsienio skolų komisiją* („World War Foreign Debt Commission“), kuriai buvo nurodyta sudaryti su valstybėmis skolininkėmis ilgalaikes sutartis ir nustatyti palūkanų normą, ne mažesnę kaip 4,25 proc. Komisijai pavyko susitarti su 13 Europos valstybių. Skolos sumą numatyta gražinti per 62 metus⁶. 1924 m. rugsėjo 22 d. Lietuvos pasiuntinys Kazys Bizauskas Vašingtone Lietuvos vyriausybės vardu pasirašė sutartį. Per 62 metus vien procentais būtų reikėję išmokėti 8 501 940 dol., o iš viso – 14 531 940 dol.⁷ JAV istorikai jau po Antrojo pasaulinio karo savo tyrinėjimuose aiškiai pažymėjo, jog valstybės skolininkės labai nenoriai mokėjo skolas ir bandė išsisukti nuo įsipareigojimų⁸. Tai dalinai patvirtina ir Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis, kuris 1938 m. rugsėjo 6 d. laiške Lietuvos generaliniam konsului Jonui Budriui rašė: „Taip vadinamas karo skolų klausimas yra pasidaręs

² Pasaulio valstybių įsiskolinimas Jungtinėms Amerikos Valstijoms po Pirmojo pasaulinio karo. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija: 1918–1945*. Sudarė ir įvadą parašė J. Skirius. Kaunas: Šviesa, 1994, p. 7.

³ RAGEVIČIUS, V. Lietuvos Valstybės izdo įsiskolinimas užsieniui 1919–1939 m. *Lietuvos TSR Akademijos darbai. A serija*, 1986, t. 2(95), p. 14, 17.

⁴ SKIRIUS, J. *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai*. Vilnius, 1995, p. 40.

⁵ SKIRIUS, J. JAV politika Lietuvoje filantropinių misijų veiklos priedangoje 1919–1922 m. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1987, t. 3 (100), p. 68–83.

⁶ *World War I War Debts*. Prieiga per internetą: <https://www.necyclopedia.com/history/dictionaries-the-sauruses-pictures-and-press-releases/world-war-i-war-debts>

⁷ SKIRIUS, J. Lietuvos ir JAV finansiniai-prekybiniai santykiai 1922–1929 metais. *Istorija*, 1988, t. 29, p. 102–106.

⁸ FEIS, H. *The Diplomacy of the Dollar. First Era, 1919–1932*. Baltimore, 1950, p. 20.

chroniška liga: du kartus per metus ją pajudinam, bet vis su išvada, kad laikas sprendimui dar neatėjo.“⁹ Kodėl? Tai nebuvo paprastas sprendimas. Buvo priešasčių, rimtų argumentų iš abiejų pusių. Be to, Lietuvos ir JAV atsakingi pareigūnai skirtingai vertino skolos išmokėjimo galimybes, t. y. palaikančių ir nepalaikančių buvo abiejose pusėse.

Lietuvos skolos JAV klausimas iš dalies nagrinėtas. Daugiausia dėmesio sulaukė pačios skolos susidarymas iki 1922 m. Pirmieji šį klausimą, tiesa, labai paviršutiniškai, Šaltojo karo laikotarpiu iškėlė sovietų istorikai (Romas Šarmaitis, Dovydas Fainhauzas) propagandinio pobūdžio darbuose. Minimą skolą jie siejo su „buržuazinės valdžios“ įsigalėjimu Lietuvoje, kovojant prieš revoliucinį judėjimą, bei amerikiečių bandymu įsitvirtinti krašte. Vėliau istorikai Kostas Navickas ir Regina Žepkaitė atkreipė rimtesnę dėmesį į Lietuvos vyriausybės bandymus užmegzti santykius su JAV vyriausybe, gauti karinę-ekonominę paramą naujai kuriamai Lietuvos valstybei, aptarė sudarytą sutartį su JAV Likvidacijos komisija Paryžiuje¹⁰. Lietuvos skolos mokėjimo sutarties su JAV sudarymą ir vykdymą iki 1933 m. pabaigos analizavo istorikas Juozas Skirius¹¹. Konkrečiai tyrinėdamas Lietuvos ir JAV santykius 1918–1933 m., istorikas turėjo galimybę detaliau ir platesniame kontekste išsiginčyti į Lietuvos skolos JAV problemą. Tai leido pamatyti pozityvią šio klausimo pusę besikuriančiai Lietuvos valstybei, taip pat suvokti ir skolos negatyvius aspektus, kuriuos ankstesni istorikai pervertino arba ideologizavo. Klausimas nebuvo išbaigtas, nes liko nenustatytas Lietuvos skolos mokėjimas ir jos likimas 1934–1940 m. Šis laikotarpis ekonomine prasme sudėtingas, politine – konfliktinis ne tik Lietuvai, bet ir Europos valstybėms – vyko pasiruošimas naujam karui, kuris virto Antruoju pasauliniu ir daugelio valstybių okupacija bei valstybingumo praradimu.

Straipsnyje bandoma apžvelgti Lietuvos skolos JAV sprendimo procese kilusias problemas, išsiaiškinti Lietuvos vyriausybės skolos mokėjimo galimybes ir siekimo nemokėti skolos argumentus, aptarti Lietuvos ir JAV valdžių atstovų įvairuojančias pozicijas, įvertinti, kokią vietą skola užėmė Lietuvos ir JAV santykiuose.

Lietuvos vyriausybės atstovai atidžiai stebėjo didžiųjų Europos valstybių skolininkų finansinius santykius su JAV ir, be jokios abejonės, tų santykių fone formavo savo politiką skolos atžvilgiu. Ypač atsakingas vaidmuo teko Lietuvos pasiuntiniui Vašingtone. Svarbu pastebėti ir tai, kad Lietuvos skola buvo bene vienintelė Lietuvos ir JAV santykiuose sritis, kuria labiau domėjosi JAV valdžia ir pirmoji rodė dėmesį Lietuvai, o ne atvirkščiai. Taigi, Vašingtono politiniai sluoksniai du kartus per metus

⁹ 1938 09 06 P. Žadeikio raštas Nr. 307/sl. „Jūsų N. 7705“ J. Budriui į Niujorką. *Amerikos lietuvių kultūros archyvas* (toliau – ALKA), Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė Nr. 2, b. 43-L (Karo skola JAV), l. n.

¹⁰ НАВИЦКАС, К. *Литва и Антанта 1918–1920 г.* Вильнюс: Минтис, 1970, c. 51–52, 79; ŽEPKAITĖ, R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*. Vilnius: Mintis, 1973, p. 63–64, 88–89.

¹¹ SKIRIUS, J. *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai*. Vilnius, 1995, p. 114–117; SKIRIUS, J. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 335–353.

„prisimindavo“ Lietuvą. Lietuvos valdžia tai vertino ir laikėsi atsargios politikos, kaip ir visų užsienio paskolų atžvilgiu¹². Mažai Lietuvos valstybei autoriteto išlaikymas JAV buvo svarbus propagandine ir net politine prasme.

Pagrindinė problemos tyrimo bazė – archyviniai dokumentai, saugomi *Lietuvos centriniame valstybės archyve* (toliau – LCVA), Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fonde (f. 383) ir Lietuvos atstovybių Vašingtone, Niujorke bei Čikagoje fonduose (f. 656, 658, 663). Tai išlikęs Lietuvos pasiuntinio Vašingtone susirašinėjimas skolų klausimu su Lietuvos užsienio reikalų ministerijos ir Finansų ministerijos vadovais bei valdininkais, taip pat su JAV pareigūnais. Tai svarbus šaltinis tyrimui, nes skolos klausimu atsiskleidžia nuomonės, kurios leidžia pamatyti šio proceso vaizdą ir raidą. Be to, įdomios informacijos galima rasti ir to meto Lietuvos bei JAV lietuvių spaudoje.

Lietuvos skolos būklė iki 1934 m.

1924 m. rugsėjo 22 d. Lietuvai pasirašius Vašingtone skolos mokėjimo sutartį su JAV, pradedant 1925 m. birželio 15 d., mokėti teko vadinamosiomis ratomis – du kartus per metus. Tiksliau, skolos dalys turėjo būti mokamos kiekvienų metų birželio 15 d., o procentai už skolą – pusmečiais, t. y. birželio 15 d. ir gruodžio 15 d. Iki 1934 m. skolos procentas numatytas 3, o nuo 1934 m. – 3,5. Šiai skolai padengti Lietuvos vyriausybė išleido vekselius, vadinamus bonais. Juos saugojo JAV išdas ir terminui suėjus kiekvienais metais po du kartus atitinkamą jų skaičių Lietuvos vyriausybė turėjo išpirkti iš JAV išdo. Iki 1931 m. Lietuva tiksliai vykdė sutartį ir reguliariai du kartus per metus mokėjo skolą bei procentus¹³. 1931 m. birželio 15 d. Lietuva įnešė paskutinę reguliaraus mokėjimo dalį pagal susitarimą – 131 053 dol. ir 10 ct. Iki 1933 m. gruodžio 15 d. Lietuva jau buvo sumokėjusi 1 236 419 dol. ir 26 ct. (skolos dalis su procentais). Dar liko sumokėti 13 295 500 dol. ir 74 ct.¹⁴

1929–1932 m. vykusį pasaulinę ekonominę krizę stipriai neigiamai palietė Europos valstybes, ypač Vokietiją. Tai atsiliepė skolų-reparacijų mokėjimo mechanizmui. JAV vyriausybė, suvokdama susidariusią pavojingą padėtį Europoje, sutiko padaryti nuolaidų. JAV prezidentas Herbertas Hooveris 1931 m. gegužės pabaigoje paskelbė moratoriumą (taip vadinamas laikinas sustabdymas) visoms skoloms, kurias turėtų sumokėti valstybės nuo 1931 m. liepos 1 d. iki 1932 m. birželio 30 d. JAV Kongresas įgaliojo JAV išdo sekretorių sudaryti su kiekviena moratoriumu pasinaudojusia

¹² RAGEVIČIUS, V. Lietuvos Valstybės išdo įsiskolinimas užsieniui 1919–1939 m. *Lietuvos TSR Akademijos darbai. A serija*, 1986, t. 2(95), p. 18.

¹³ SKIRIUS, J. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 335–336.

¹⁴ 1935 11 18 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 301.

valstybe atskirą sutartį. Lietuvos vyriausybė taip pat nutarė pasinaudoti moratoriumu¹⁵. Tačiau po jo didžiosios valstybės toliau nebenorėjo mokėti kaip anksčiau. Iki pat 1933 m. pabaigos Lietuvos pasiuntinys Bronius K. Balutis Vašingtone rūpinosi Lietuvos skolos jei nepanaikinimu, tai bent sumažinimu ir tolimesniu atidėjimu. Jis atidžiai sekė Didžiosios Britanijos ir JAV derybas, kurių metu britams pavyko išsiderėti geras sąlygas – 1933 m. gruodžio 15 d. gavo teisę sumokėti 7,5 milijono dol., t. y. 4 proc. mokėtinos sumos. O Prancūzija, Belgija, Lenkija ir Estija pranešė JAV valdžiai, kad negalės nieko mokėti. Įvertinęs susiklosčiusią situaciją dėl skolų, B. K. Balutis sugebėjo dar labiau sumažinti Lietuvos ir taip sumažintą mokėjimą: nuo 10 000 dol. (1933 m. birželio 15 d.) iki 7 000 dol. (1933 m. gruodžio 15 d.)¹⁶. Taigi, baigdamas atstovauti valstybei Vašingtone, pasiuntinys B. K. Balutis atliko paskutinį finansiškai naudingą darbą Lietuvai – sutaupė valstybei pinigų, kurie galėjo ir neišlikti Lietuvos išde. Bet svarbiausia – pavyko išlaikyti JAV valdžios palankų dėmesį Lietuvos valstybei.

Skolos mokėjimo „atokvėpis“ 1934–1936 m.

Po 1933 m. skolos klausimas JAV valdžios sluoksniuose nebuvo išbrauktas iš vyriausybės veiklos programos. Kiekvieną kartą kiekvienai valstybei vis būdavo tai primenama ir raginama vykdyti įsipareigojimus. Tiesa, pasibaigus moratoriumui, valstybės skolininkės rado įvairių pasiteisinimų, siekdamos neatnaujinti ankstesnių mokėjimų. Pavyzdžiui, Lietuvos spaudoje taip pat buvo abejojama, ar Lietuvos vyriausybei reikėtų tęsti skolos mokėjimą. Rekomendavo lygiuotis į tas didžiąsias valstybes, kurios kelia klausimą atsisakyti karo skolų, „tai ir Lietuvai būtina reikalinga jos skolų klausimą taip pat peržiūrėti santarvės valstybių keliamą prasme“¹⁷. Visuomenei bandoma tai paaiškinti ir pateisinti pažymint, kad pokariu gautos JAV prekės, kurios joms buvo nebereikalingos ir ne visos kokybiškos, buvo panaudotos kraštui atstatyti. Atstatytas kraštas tapo „neblogu JAV gaminių vartotoju ir tuo pačiu prisideda prie savo laiku jų patiektos pagalbos kompensavimo“, t. y. Lietuva atsilygina JAV gausiai naudodama jų prekes. Buvo argumentuojama, kad Lietuvos prekybos su JAV balansas yra ir ilgam liks Lietuvai nepalankus, jis teigiamai veikia JAV ūkio gerovę¹⁸. Remiantis oficialia statistika, JAV prekių eksportas į Lietuvą 1925–1932 m. stipriai, daugiau nei

¹⁵ SKIRIUS, J. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001, p. 336.

¹⁶ Ten pat, p. 350–353; 1933 12 19 B. K. Balučio pranešimas Nr. 66 Derybos dėl gruodžio ratos Lietuvos užsienio reikalų ministrui Kaune (nuorašą gauna ministras pirmininkas ir finansų ministras). *LCVA*, f. 383, ap. 9, b. 160, l. 131.

¹⁷ Tarptautinės skolos (vedamasis). *Rytas*, 1933, liepos 6, Nr. 150, p. 3.

¹⁸ Ten pat.

5 kartus, viršijo importą iš Lietuvos. Tai atitiko 116,9 mln. Lt ir 22,5 mln. Lt.¹⁹ Taigi, visuomenėje formuojama nuomonė, jog skola gali būti likviduojama nepalankios Lietuvai prekybos su JAV pagalba, iš kurios amerikiečiai uždirba didelį pelną. Be to, tuo metu, ekonominės krizės laikotarpiu, Lietuvos ūkio padėtis buvo gana sudėtinga. Šalies viduje buvo labai taupoma, apkarpomoms biudžeto išlaidos – kiekvienas litas buvo skaičiuojamas. Kalba apie skolos mokėjimą pinigais tuo metu jau nebuvo populiaru.

Būtina priminti, kad didžiųjų Europos valstybių skolos JAV buvo siejamos su Vokietijos mokamomis reparacijomis. Bet nacių partija, atėjusi į valdžią, Vokietijoje tuojau nutraukė reparacijų mokėjimą. Europos valstybės prarado vieną labai svarbų finansinį šaltinį, su kuriuo ir buvo siejamos karo ir pokario skolos. Buvęs Prancūzijos ambasadorius Vašingtone Henry Berengeris vienoje savo kalboje, kurią 1935 m. lapkričio 16 d. publikavo *New York Times*, pasakė, jog „Hooverio moratoriumas numarino visus tarptautinius pasižadėjimus, paeinančius iš Didžiojo Karo likvidavimo; visi tie pasižadėjimai pateko į katalepsijos padėtį (...), ir atrodo nėra vilties nei stebuklo, kuris bent kada tuos pasižadėjimus beatgaivintų“²⁰.

Vienai didžiausių skolininkų – Prancūzijai atsisakius mokėti, JAV Kongresas 1934 m. balandžio 4 d. priėmė vadinamąjį *Džonsono įstatymą* („Johnson Act“), kuris draudė įsipareigojimų nevykdančioms valstybėms skolintis JAV rinkose ne tik iš JAV valstybės, bet ir iš privatininkų. Prezidentas F. d. Rooseveltas balandžio 13 d. pasirašė *Džonsono įstatymą*, nors tam prieštaravo JAV Valstybės ir Finansų departamentai²¹. Tai grėšė ir Lietuvai, jeigu sugalvotų nemokėti. Tiesa, Lietuvos spaudoje pasirodžiusioje informacijoje visuomenė buvo raminama, nes, anot JAV vyriausybės šaltinių, šalys – Lietuva, Latvija, Čekoslovakija, Italija ir Didžioji Britanija, kurios buvo atlikusios simbolinius skolos mokėjimus, nebus laikomos savo prievolių neišpildžiusiomis valstybėmis²². Tai lyg ir užuomina, kad mokėti reikės, bet gal bent tik simboliškai. Lietuvai buvo svarbiau ne tiek amerikietiški kreditai, kiek jos prestižo klausimas JAV valdžios akyse. Be to, birželio 1 d., likus dviem savaitėms iki skolos mokėjimo pirmos 1934 m. ratos, prezidentas F. d. Rooseveltas skolų klausimu raštu, kuris pagarsintas spaudoje, kreipėsi į JAV Kongresą. Prezidentas pažymėjo, kad karo ir pokario paskolos užsienio valstybėms buvo suteiktos JAV vyriausybės, pasiskolinus iš JAV piliečių. Kadangi užsienio valstybės nenori mokėti skolų, JAV valdžia bus priversta padidinti mokesčius savo gyventojams, kad galėtų gražinti jiems skolą. Visos valstybės privalo suprasti, kad JAV piliečiai kreips dėmesį į tai, kaip skolingos valstybės panaudojo

¹⁹ SIMUTIS, Anicetas. *The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918*. New York: Columbia University Press, 1942, p. 92.

²⁰ 1935 11 18 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 300.

²¹ COLE, W. S. *Roosevelt and the Isolationists 1932–1945*. Lincol, 1983, p. 89.

²² Lietuva – kreditinga valstybė. *Lietuvos aidas*, 1934, gegužės 7, Nr. 103, p. 1; SIMUTIS, Anicetas, *The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918*. New York: Columbia University Press, 1942, p. 109–111.

gautas skolon lėšas²³. Pasauliui buvo leista suprasti, kad skolos klausimas – tai ne tik JAV valdžios, bet ir tiesiogiai JAV piliečių klausimas. Būtent jie spręs, kaip ateityje elgtis su vienomis ar kitomis valstybėmis, padėti joms ar ne, ir pan. Jaučiama ir tai, kad skolų susigrąžinimo klausimas tampa mažiau realus, todėl, matyt, ir buvo pasakyta, kad kiekvienas skolininkas kiekvienais metais gali tartis atskirai su JAV vyriausybe karo skolų klausimu²⁴.

Laikinais einantis Lietuvos atstovo pareigas Vašingtone Mikas Bagdonas 1934 m. gegužės 5 d. išsiuntė telegramą į Užsienio reikalų ministeriją Kaune pranešdamas, kad JAV valdžia pareiškė, jei valstybės sumokės dalį skolos, jos nebus laikomos įsipareigojimų nevykdančiomis valstybėmis²⁵. Atstovas daugiau nieko negalėjo pasakyti skolų mokėjimo klausimu, nors artėjo birželio 15 d. privalomas mokėjimas. Lietuvos vyriausybė, motyvuodama tuo, kad šalies ekonominė ir finansinė padėtis nėra pagerėjusi, o kai kuriais atvejais yra dar blogesnė, įgaliojo savo atstovą įtikinti JAV vyriausybę priimti iš Lietuvos simbolinį mokėjimą – 7 000 dol., panaudojant tuos pačius argumentus, kurie buvo išdėstyti 1933 m. gruodžio 14 d. pasiuntinio B. K. Balučio įteiktame memorandume²⁶. Tiesa, Lietuvos vyriausybę neramino, ar *Džonsono įstatymas* nebus taikomas ir toms valstybėms, kurios sumokės simbolines sumas.

M. Bagdonas įvykdė vyriausybės pageidavimą – 1934 m. birželio 14 d. įteikė JAV valstybės sekretoriui Cordellui Hullui raštą, kuriame išdėstė, kodėl Lietuvos vyriausybė negali visiškai sumokėti birželio 15 d. nustatytos sumos²⁷. Kitą dieną M. Bagdonas telegrama pranešė į Kauną, kad, išskyrus Suomiją, nė viena kita valstybė nesumokėjo skolos²⁸, tarp jų ir Lietuva. Panaši situacija klostėsi iki pat 1935 m. pabaigos. Pavyzdžiui, naujasis Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis tuo metu rašė Užsienio reikalų ministerijai, kad jo kolega Latvijos pasiuntinys Alfredas Bilmanis buvo labai nustebęs, jog, jam lankantis JAV Valstybės departamente, nė vienas valdininkas jam „nė pusės žodžio neišsitarė dėl karo skolos, lyg dalykas būtų miręs“. Pritardamas P. Žadeikis jam paantrino: „Lavono ir nebereikėtų bejudinti.“²⁹ Taigi, tų dvejų metų laikotarpiu, išskyrus tradicinius du kartus per metus JAV valdžios paraginimus sumokėti, jokių kitų jos veiksmų nepastebima. Tuo klausimu ir archyvinių dokumentų labai nedaug. Lyg ir tikrai apmirė skolos klausimas. Tiesa, pats P. Žadeikis abejojo, kad JAV valdžia atsisakys skolų. Tuo labiau kad JAV Kongresas, kuriam ir tenka skolų sprendimo atsakomybė, visuomet buvo skolų revizijos priešininkas. Iš Lietuvos atsiųstoje telegramoje

²³ Prezid. Rooseveltas apie santarvės valstybių skolas Amerikai. Ten pat, birželio 4, Nr. 124, p. 2.

²⁴ Ten pat.

²⁵ 1934 05 05 M. Bagdono iš Vašingtono telegramos į Kauną nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 286, l. 23.

²⁶ 1934 05 25 URM Politikos departamento direktoriaus S. Lozoraičio raštas Nr. 562/sl. Lietuvos atstovui Vašingtone. Ten pat, ap. 3, b. 72, l. 61.

²⁷ 1934 06 14 M. Bagdono rašto Nr. 640 JAV valstybės sekretoriui C. Hull nuorašas. LCVA, f. 383, ap. 9, b. 160, l. 144–147.

²⁸ 1934 06 15 M. Bagdono telegramos URM Kaune nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 286, l. 50.

²⁹ 1935 11 22 P. Žadeikio rašto Nr. 26/sl. URM Politikos departamento direktoriui Kaune nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 3, b. 72, l. 105.

aiškiai pasakyta, jog valstybės finansinė padėtis ne pagerėjusi, bet dar ir pablogėjusi, todėl Lietuvos vyriausybė negali mokėti skolos gruodžio 15 d.³⁰

1936 m. pradžioje Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis Užsienio reikalų ministerijai Kaune užsiminė, kad JAV valdžia neišvengiamai vėl kels skolų mokėjimo klausimą ir tam reikia ruoštis. Jis atkreipė dėmesį į Italiją, vieną didžiausių skolininkų, kuri vedė karą su Etiopijos valstybe Afrikoje³¹. Tai, pasiuntinio nuomone, bus priežastis amerikiečiams kalbėti apie skolos susigrąžinimą, nes pinigai skiriami karo reikalams. Be to, Europos valstybės jau pageidavo kreditų. Pasiuntinys dar priminė, kad Lietuvos skola kitokia nei Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos, nes paskola buvo gauta ne pinigais, o prekėmis „ir dar abejotinos vertės“. Jis rekomendavo bandyti skolą sumažinti per pusę (nepaisant to, kad doleris jau nupigintas 40 proc.) ir ją mokėti lietuviškomis prekėmis³².

Artėjant vasaros skolos mokėjimui, P. Žadeikis pastebėjo britų ir prancūzų suaktyvėjimą skolos klausimu. Jis įtarė, kad, keldami šį klausimą, jie bando išvengti *Džonsono įstatymo* pasekmių sau, bet kartu bando, kiek įmanoma, skolą jei ne panaikinti, tai bent stipriai sumažinti. Be to, pasiuntinys pažymi, kad ir JAV spauda nebetiki, jog bus galima visiškai susigrąžinti skolas. Net svarsto, kokia skolos dalis galėtų tenkinti JAV valdžią. Gražinama skola galėtų būti sumažinta nuo 50 proc. iki net 10 proc. sumos³³. Kiek galima suprasti iš archyvinių dokumentų, JAV valdžia nota kreipėsi į Lietuvos vyriausybę, prašydama pasirinkti iš jos pasiūlymų, kaip palankiau sutvarkyti skolos klausimą. Reaguodama į tai, URM tuojau kreipėsi į savo pasiuntinius Londone, Paryžiuje, Prahoje, Rygoje ir Taline, užklaudama, ar tos šalys taip pat yra gavusios tokį pasiūlymą ir kaip mano į tai atsiliepti³⁴. Nepavyko rasti pranešimų iš tų šalių, bet turimi dokumentai rodo, kad šalys, išskyrus Suomiją, vieningai laikosi pozicijos nemokėti, todėl nieko nuostabaus, kad į P. Žadeikio užklaudimą Lietuvos vyriausybei ji birželio 9 d. telegrama iš Kauno aiškiai nurodė pasiuntiniui, kad Lietuvos pozicija nesikeičia – tokia pat, kaip ir 1935 m. gruodžio 15 d.³⁵, t. y. Lietuva nieko nemokės.

Įdomu ir tai, kad 1936 m. viduryje dr. Jonas Šliūpas, globojamas Lietuvos URM, lankėsi JAV ir dalyvavo *Lietuvių legiono* (JAV lietuvių karių veteranų sąjunga) seime Niujorke. Ten jis pasiūlė priimti rezoliuciją, skirtą JAV valdžiai, kuriai rekomendavo dovanoti Lietuvai jos skolą, t. y. ją panaikinti, argumentuojant ir tuo, kad 1919 m.

³⁰ 1935 12 13 URM Politikos departamento direktoriaus S. Lozoraičio telegrama P. Žadeikiui į Vašingtoną. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 298.

³¹ 1936 02 07 P. Žadeikio raštas Nr. 193 „Karo skolų klausimas vėl keliamas“ URM Kaune (nuorašas Lietuvos pasiuntinybei Londone). LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1885, l. 41.

³² Ten pat.

³³ 1936 05 20 P. Žadeikio raštas „Dėl š. m. 15 birželio skolos JAV mokėjimo ratos“ URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 287.

³⁴ 1936 06 08 S. Lozoraičio telerama. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 282.

³⁵ 1936 05 20 P. Žadeikio raštas „Dėl š. m. 15 birželio skolos JAV mokėjimo ratos“ URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 287.

gautos prekės nebuvo geros kokybės, o ir kainos tuo metu buvo per aukštos³⁶. Tai sudomino ne tik JAV lietuvius, bet ir JAV politikus. JAV atstovas Kaune apsilankė Užsienio reikalų ministerijoje pasidomėti tuo reikalu. Ministerijos valdininkas Kazys Bizauskas paaiškino, kad J. Šliūpas tai padarė niekieno neįgaliotas, savo iniciatyva. Be to, K. Bizauskas pažymėjo, kad šie reikalai turi būti tvarkomi ne tokiu būdu. Paaiškinimai tenkino JAV atstovą³⁷. Vis dėlto yra tikimybė, jog J. Šliūpas buvo gavęs neoficialų nurodymą iš Lietuvos valdžios tuo klausimu. Deja, *Lietuvių legiono* seimuose 1936 ir 1937 m. nebuvo pritarta Lietuvos skolos nemokėjimui, nes tai darė, anot jų, gėdą JAV lietuviams – sutartis reikia vykdyti, nepaisant to, ar jos geros, ar blogos. Tiesa, dalį veteranų toks seimų sprendimas papiktino³⁸.

Lietuvos pasiuntinys, kuris atidžiai stebėjo karo skolų klausimo padėtį Vašingtono politiniuose sluoksniuose, nebuvo iki galo tikras, kad tas klausimas bus panaikintas, kad skolingos valstybės išliks vieningos nemokėdamos skolų. P. Žadeikis atkreipė dėmesį, kad Europos didžiosioms valstybėms reikia amerikietišku kreditu, bet *Džonsono įstatymas* neleidžia jų gauti. Jis įtarė, kad vis dėlto britai ir prancūzai bandys tą skolos ir kredito klausimą sureguliuoti. Vadinasi, ir Lietuvai reikės spręsti savo skolos klausimą. P. Žadeikis dar kartą rekomendavo vyriausybei pagalvoti, ar neverta būtų pasiderėti su JAV ir skolą gražinti ne pinigais, bet prekėmis – „už gautas prekes prekėmis ir atsilyginti vertėtu“³⁹. Kaip rodo archyviniai dokumentai, Lietuvos užsienio reikalų ir Finansų ministerijos padidino dėmesį skolos klausimo sprendimui.

1936 m. lapkričio 25 d. P. Žadeikiui buvo įteiktas JAV vyriausybės tradicinis raštas, pasirašytas JAV valstybės sekretoriaus Walton R. Moore'o Lietuvos skolos klausimu, kartu nurodant, kiek nesumokėta už 1933 m. birželio 15 d. – 1936 m. gruodžio 15 d. laikotarpį⁴⁰. Amerikiečių priminimas kaip tik ir rodė, kad skolos klausimas kol kas aktyvus, JAV vyriausybė nelinksta prie aiškesnių nuolaidų. P. Žadeikis savo atsakomoje JAV valdžiai notoje pažymėjo, jog Lietuvos vyriausybė, pripažindama išiskolinimą JAV, labai apgailestauja, kad negali sumokėti skolos dalies gruodžio 15 d. dėl prastos Lietuvos ekonominės padėties. Kartu pažadėjo, jog Lietuvos vyriausybė pateiks JAV vyriausybei pasiūlymus, sprendžiant skolos klausimą. Pasiuntinys gana lanksčiai pažymėjo, jog pasiūlymai bus įteikti, kai paaiškės, kad „pasitarimai šiuo reikalu galės privesti abi šalis prie patenkinančių rezultatų“⁴¹, t. y. bus priimtini abiem suinteresuotoms pusėms. Praktiškai buvo pasakyta, kad skolos klausimas turės būti sprendžiamas naujomis derybomis, siekiant revizuoti skolą Lietuvos naudai. Šiuo atveju tenka prisiminti laikinai einančio Lietuvos atstovo Vašingtone M. Bagdono 1934 m.

³⁶ JURGĖLA, K. Lietuvos skolos reikalai. *Vienybė*, 1936, liepos 17, p. 5.

³⁷ 1936 08 05 K. Bizausko Pro Memoria. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 265.

³⁸ Savanoris. Triukšmas dėl Lietuvos skolos Amerikai. *Dirva*, 1937, liepos 2, Nr. 27, p. 7.

³⁹ 1936 11 23 P. Žadeikio slaptas raštas „Dėl gruodžio mėn. š. m. karo skolos mokėjimo“ URM Kaune. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 261.

⁴⁰ 1936 12 14 P. Žadeikio notos JAV vyriausybei nuorašas. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 226.

⁴¹ Ten pat.

lapkričio 22 d. telegramą URM Ekonomikos departamento direktoriui S. Kuzminskui. Telegramoje užsiminta, kad JAV vyriausybė yra nustačiusi diplomatinio būdu svarstyti Lietuvos pasiūlymus skolos reikalui⁴². Bet tuo metu tai dar nebuvo aktualu ir tik vėliau Lietuvos valdžia nusprendė pasinaudoti šia galimybe.

Naujų derybų su JAV Lietuvos skolos klausimu galimybė

Lietuvos URM valdininkus sudomino 1936 m. pabaigoje gauta informacija iš Latvijos. Jos vyriausybės žiniomis, tos valstybės, kurios jau dabar pradėtų derybas su JAV skolos klausimu, galėtų išsiderėti palankesnes sąlygas. Matyt, tą klausimą aktualesnį padarė gruodžio 2 d. dienraštyje *New York Times* publikuotas straipsnis *Europos karo skolos*, kuriame raginami stambesni skolininkai tartis su JAV valdžia naujos sutarties sudarymo klausimu. Užsienio reikalų ministerijos vadovai atkreipė į tai dėmesį ir kėlė mintį, kad gal Lietuvos valdžia nereikėtų laukti, kol didžiosios valstybės pradės derybas skolų sureguliuavimo klausimu⁴³. Apie tą galimybę pranešė ir Finansų ministerijai, o Lietuvos pasiuntinio Vašingtone paprašė surinkti žinias tuo klausimu. P. Žadeikis, apibendrinęs turimą informaciją, priėjo prie išvados, kad vargiai šiuo metu pavyks išsiderėti geras skolos mokėjimo sąlygas. Mat amerikiečiai europiečių bandymą derėtis pirmiausia supranta kaip galimybę gauti naujų kreditų, kuriuos greičiausiai panaudotų ginklavimuisi. Tai nėra priimtina JAV valdžiai⁴⁴. Kartu jis perpasakojo Latvijos pasiuntinio A. Bilmanio pasisakymą, kad Latvijos finansų ministerija nusistačiusi daugiau JAV skolų nemokėti, nes mananti, kad jau pakankamai (apie 1 milijoną dolerių) yra sumokėjusi „už tas abejotinos vertės prekes“. A. Bilmanis yra pasiūlęs derybomis sumažintą skolą mokėti prekėmis⁴⁵. Tokį patį pasiūlymą (nugirdęs iš kolegos) buvo pateikęs ir P. Žadeikis savo vyriausybei, nors pats abejojo, ar bus įmanoma tai padaryti. Abejojo ir dėl to, kad Lietuvos atsakingi asmenys spaudoje dažnai pareiškėdavo nuomonę apie krašto ūkio atsigavimą. Tai buvo labai nesuderinama su nuolatiniu Lietuvos atsisakymu mokėti skolą, argumentuojant prasta krašto ekonomine padėtimi. Be to, P. Žadeikis atkreipė dėmesį, jog JAV valdžia, kuri taip pat seka padėtį Lietuvoje, gali manyti, jog lietuviai „gali pradėti skolas mokėti“. Todėl, anot jo, ateityje reikėtų neargumentuoti savo skolos nemokėjimo prasta ekonomine būkle arba bent pabrėžti Lietuvos ūkio „neužtektinu pagerėjimu“. Jis dar kartą priminė, jog JAV valdžia laukia iš savo skolininkų konkrečių pasiūlymų. Skatindamas

⁴² Telegrama. LCVA, f. 383, ap. 9, b. 160, l. 149.

⁴³ 1936 12 15 URM generalinio sekretoriaus J. Urbšio slapto rašto Finansų ministerijai nuorašas (nuorašas pasiūstas ir Lietuvos pasiuntinybei Vašingtone). Ten pat, ap. 7, b. 2303, l. 238; 1936 12 05 P. Žadeikio raštas „Spaudos balsai dėl karo skolų mokėjimo“ URM Kaune. Ten pat, l. 244.

⁴⁴ 1937 01 05 P. Žadeikio slaptas raštas „Dėl karo skolų JAV mokėjimo“ J. Urbšiui Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 232.

⁴⁵ Ten pat.

tai, P. Žadeikis patarė skubiai sudaryti komisiją prie URM, kuri suformuluotų skolos sutarties revizijos kompromisinį pasiūlymą, kuris atitiktų Lietuvos interesus⁴⁶. Kad yra galimybė pasiekti palankų sprendimą, Lietuvos pasiuntinys pateikė trumpas santraukas iš trijų straipsnių leidinyje *Current History* apie karo skolas. Žinomų autorių straipsniuose pažymėta, jog JAV susigrąžinti skolas turi labai mažai galimybių, todėl reikia pačiai JAV valdžiai pasiūlyti lengvą ir greitą būdą skoloms (nors jos daliai) mokėti. Be to, kaip manė dalis JAV verslo atstovų, skola kenkia tarptautinių ekonominių santykių raidai⁴⁷. Tokios žinios, be jokios abejonės, stiprino Lietuvos valdžios sluoksniuose skolos nemokėjimo nuotaikas. Bet ir toliau lieka rimtų abejonų.

1937 m. rudenį P. Žadeikis atkreipė Lietuvos valdžios dėmesį į Vengrijos vyriausybės pasiūlymą JAV atnaujinti dalinį skolos mokėjimą per trejus metus po 19 656 dol. per metus. JAV vyriausybė, prezidentas F. d. Rooseveltas pasiūlymą priėmė. Tas naujas susitarimas, kaip nurodė Lietuvos pasiuntinys, nepanaikino pirmiau sudarytos skolos fundavimo sutarties. Bet dabar Vengrija iki 1940 m. vidurio, kaip pabrėžė R. Žadeikis, sumokės tik 22,8 proc. tos sumos, kurią būtų turėjusi mokėti. Vengrija tą sumą jau įtraukė į biudžetą⁴⁸. Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Jurgis Šaulys pastebėjo, kad tai vengrų „gudrus būdas palankumui įsigyti“. Rekomendavo pagalvoti, ar neverta būtų pasekti tuo pavyzdžiu⁴⁹. Gavę informaciją apie Vengriją iš P. Žadeikio URM vadovai lapkričio 20 d. vėl kreipėsi į Lietuvos pasiuntinybes Belgijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Čekoslovakijoje, Latvijoje ir Estijoje, klausdami, ar vietos valdžia veda derybas su JAV savo skolų klausimu ir kaip veda⁵⁰. Iš surinktos informacijos paaiškėjo, kad Prancūzija, Italija, Belgija, Latvija ir Estija jokių derybų neveda; Didžioji Britanija neoficialiai tariasi su JAV prekybos sutarties sudarymo klausimu, o sutarties nepavyks sudaryti, nesureguliuavus skolos (ir valiutos) klausimo, bet detalių pasiuntiniui nepavyko išsiaiškinti. Tuo tarpu vienintelė Suomija visiškai moka ir ruošiasi mokėti reguliariai, o Vengrija nuo 1937 m. gruodžio 15 d. pradės mokėti naujai sutartą sumą. Čekoslovakija, kaip ir visos kitos valstybės, ir toliau nesiruošė mokėti⁵¹.

Siekiant išjudinti sustingusį skolų klausimą, JAV valdžia ėmėsi iniciatyvos per savo atstovus. 1938 m. vasario 23 d. JAV pasiuntinys Kaune Owenas Noremas apsilankė Lietuvos URM pas Teisės-administracijos departamento direktorių K. Bizauską, kuriam pateikė „savo sumanymą“ skolos klausimu. Jis užsiminė, kad yra parašęs keliolikai kongresmenų ir senatorių laiškus, siūlydamas, kad JAV valdžia pritartų kiekvienai valstybei savo pusę skolos investuoti savoje valstybėje, perkant nekilnojamąjį

⁴⁶ 1937 02 23 P. Žadeikio slapta raštas „Dėl karo skolos JAV mokėjimo“ ministrui S. Lozoraičiui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 222.

⁴⁷ 1937 03 18 P. Žadeikio raštas URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 9, b. 97, l. 85.

⁴⁸ 1937 09 20 P. Žadeikio raštas „Karo skolų reikalui“ URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 204.

⁴⁹ 1937 11 25 J. Šaulio konfidencialus raštas J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 186.

⁵⁰ 1937 11 20 J. Urbšio telegrama nr. 695 Lietuvos pasiuntinybėms. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 201.

⁵¹ 1937 12 04 URM raštas Lietuvos Finansų ministerijai. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 177; 1937 06 02 E. Turausko iš Prahos slapta laiškas URM Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 217.

turtą savo įstaigoms, prisidedant prie kultūros ir technikos mokslo įstaigų kūrimo ir t. t. Taip, anot O. Noremo, skola būtų sumažinta per pusę. Išklausęs jį, K. Bizauskas asmeniškai pažymėjo, jog „šita mintis gana įdomi (...) ypač tuo, kad toks klausimo pastatymas gali išjudinti bendrai skolų klausimą“. Tačiau, anot jo, „pasiūlyme yra tiek neaiškumų, kad nežinia, kaip šitokią pasiūlymą galėtų svarstyti atitinkamos įstaigos“⁵². Praktiškai tuo ir baigėsi pasikalbėjimas.

Konkretumo trūkumas, matyt, įkvėpė JAV pasiuntinį dar padirbėti tuo klausimu ir parengti aiškesnį siūlymą. Matome, jog jis gegužės 18 d. vėl apsilankė pas K. Bizauską, bet jau su konkretesniu planu. O. Noremas pasiūlė Lietuvos skolą – 4 792 000 dol. – padalinti į dvi dalis. Viena dalį – 3 000 000 dol. panaudoti taip: a) Kaune pastatyti JAV pasiuntinybės ir konsulato pastatus bei gyvenamuosius namus, o Klaipėdoje – JAV konsulatą (iš viso kainuotų apie 350 000 dol.); b) įkurti universitetą ar institutą, kuris vadintųsi Amerikos vardu (tam galima būtų skirti 1 milijoną dol.), kartu įsteigti prie tos institucijos fondą už 1 650 000 dol. Antra dalis – 1 792 000 dol. – turi būti gražinti JAV per kiek tai metų be procentų⁵³. JAV pasiuntinys diplomatiškai pažymėjo, kad toks siūlymas yra visiškai privatus, be JAV valdžios pritarimo⁵⁴. K. Bizauskui buvo žinoma, kad panašius siūlymus jau teikė daugelis JAV Kongreso narių. Tam įtakos, matyt, turėjo buvęs JAV prezidentas H. Hooveris. JAV spauda rašė, kad jis, 1938 m. pradžioje grįžęs iš Europos, pareiškė, jog JAV galėtų atsisakyti pokario paskolos toms valstybėms, kurioms ji duota šelpimo tikslais. Tarp tokių valstybių buvo paminėta ir Lietuva. H. Hooverio planas: skolininkės valstybės moka skolą pinigais į atskirą fondą, kuris bus naudojamas aukštajam mokslui, moksliniams tyrimams, stipendijoms, studentų ir profesūros pasikeitimui ir pan. Tokį fondą galėtų globoti bendrai skolininkės valstybės ir JAV atstovai⁵⁵. Taigi, JAV pasiuntinio iniciatyva, matyt, neatitiktinai sutapo su H. Hooverio išsakytomis idėjomis.

Koks buvo K. Bizausko atsakymas JAV pasiuntiniui O. Noremui, nepavyko išsiaiškinti, bet labai tikėtina, kad K. Bizauskas pasitenkino gauta informacija ir ją priėmė kaip galimybę. Viena aišku, kad Lietuvos valdžios atstovus jau domino ne Suomijos pavyzdys ar O. Noremo siūlymas, bet naujai iškilęs Vengrijos skolos klausimas.

Eilinį kartą Lietuvai atsisakius sumokėti dalį skolos, P. Žadeikis stebėjo JAV didžiosios spaudos nuomonę, kuri, be jokios abejonės, atspindėjo ir JAV valdančiųjų sluoksnių pozicijas, ir formavo JAV visuomenės požiūrį. 1938 m. birželio 15 d. *Washington Star* paskelbė straipsnį, kuriame buvo pažymėta, kad 9 iš 10 Vašingtono valdininkų ir kongresmenų nebetiki, kad skola bus mokama. Be to, ir JAV visuomenės nuomonė keitėsi: 1937 m. dauguma JAV piliečių pasisakė, kad skola turi būti sumokėta, o 1938 m. – tik 54 proc. buvo už tai. Tad pasisakančių už visą skolos sumokėjimą sumažėjo 9 proc. per metus. O štai birželio 17 d. *Washington Post* rašė, kad JAV Kongresas

⁵² 1938 02 23 K. Bizausko Pro Memoria. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 160.

⁵³ 1938 06 04 K. Bizausko Pro Memoria. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 138.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ LAUČKA, Juozas B. *Žvilgsniai per Atlantą į Lietuvą*. Vilnius, 1992, p. 9–10.

vis nedrįsta priimti Vengrijos pasiūlymo, nors prezidentas F. D. Rooseveltas jam pritarė ir persiuntė į Kongresą patvirtinti. Anot laikraščio, vengrų pasiūlymas yra racionalus – „geriau jį priimti ir gauti nors dalį, negu nieko negauti“⁵⁶. Taigi, matyti, kad amerikiečių viltys atgauti visas skolas po truputį tirpo, bet sudaryti precedentą skolų revizijai Vengrijos pavyzdžiu JAV Kongresas vis dar nesiryžo, nors JAV prezidentas tam jau buvo pritaręs.

Būtina pažymėti, kad tam tikrą spaudimą Lietuvos atstovai JAV jautė, kaip jau buvo minėta, ir iš JAV lietuvių pusės. Lietuvos generalinis konsulas Jonas Budrys rašė P. Žadeikiui, kad „Amerikos lietuvių, kaipo JAV piliečių, jausmai dėl Lietuvos atsisakymo mokėti skolas yra užgauti“. Tiesa, ne visų. Anot konsulo, viena dalis, „tikresni Lietuvos patriotai“, tyli; kiti kelia šį klausimą per spaudą, savo susirinkimuose; dar kiti naudoja šį faktą demagogijos sumetimais prieš Lietuvos vyriausybę. Lietuvos konsulai susitikimuose su išeiviais dažnai išgirsdavo klausimą, kodėl Lietuvos valdžia nemoka skolos. J. Budrį neramino ir tai, jog, artinantis pasaulinei parodai Niujorke, kur buvo pasirengusi dalyvauti ir Lietuva, išeiviai dažnai užsimindavo, jog skoloms mokėti pinigų Lietuva neturi, bet dalyvauti parodoje pinigų yra. Konsulas JAV lietuviams nuraminti siūlė parodyti Lietuvos aktyvumą dėl galimų derybų skolos klausimu⁵⁷. Be to, jį stebino, kad konsulai nesulaukia jokios informacijos skolų klausimu iš Lietuvos pasiuntinio.

Iš tiesų Lietuvos skolos problema buvo monopolizuota Lietuvos pasiuntinybės. Šis klausimas jau buvo tapęs ne tiek finansinis, kiek politinis. Anot P. Žadeikio, skola nėra užmiršta ir bet kuriuo momentu gali pasidaryti aktuali. Tai pirmiausia priklauso nuo JAV Kongreso nuotaikos. Pasiuntinys priminė Vengrijos pavyzdį, bet pažymėjo, kad Lietuvos pozicija vargiai sutaps su Vengrijos: „Mūsų eilinis uždavinys yra turėti paruoštą Lietuvos pasiūlymą; dėl to yra galvojama ir čia, ir Kaune.“⁵⁸ Be to, jo įsitikinimu, skola neturi nieko bendro su pasauline paroda Niujorke. Taigi, buvo duota suprasti, kad tai jau politinis klausimas ir Lietuvos sprendimai priklausys nuo didžiųjų skolininkų ir JAV valdžios veiksmų. Į klausimą, ar Lietuva galėjo mokėti skolą, tam tikra prasme atsako Lietuvoje parengtos oficialios ūkio apžvalgos. Pavyzdžiui, 1938 m. leidinyje rašoma: „Viešosios skolos Lietuvos valstybės finansuose nevaidina esminio vaidmens. 1937 metais vienam Lietuvos gyventojui viešųjų skolų teko 47 lt, tuo tarpu vienam Latvijos gyventojui – 80 lt, o Estijos – net 180 lt.“⁵⁹

⁵⁶ 1938 06 18 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 819 „Dėl skolos J.A. Valstybėms“ užsienio reikalų ministrui Kaune. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 129–130.

⁵⁷ 1938 09 03 J. Budrio iš Niujorko konfidencialaus rašto nr. 7705/PD P. Žadeikiui į Vašingtoną nuorašas. *ALKA*, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas, dėžė nr. 2, b. 43-L (Karo skola JAV), l.n.

⁵⁸ 1938 09 06 P. Žadeikio raštas nr. 307/sl. „Jūsų N. 7705“ J. Budriui į Niujorką. *Ten pat*.

⁵⁹ *Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis*. Kaunas, 1938, p. 139.

Lietuvos valdžios 1939 m. planas skolų sumažinimo klausimu

Tik 1939 m. pradžioje Lietuvos valdžios sluoksniuose buvo apsispręsta konkrečiau pajudinti savo naudai skolos grąžinimo JAV klausimą. Tokį apsisprendimą lėmė naujos paskolos užsienyje, pirmiausia JAV, gavimas Lietuvai. Buvo kalbama apie „kelių milijonų dolerių dydį“⁶⁰. Lietuvos užsienio reikalų ministras telegrama kreipėsi į P. Žadeikį, kad jis, „apsimetęs, jog tai daro savo iniciatyva ir kad nepitaria skolų nemokėjimo politikai“, JAV politiniuose sluoksniuose pamėgintų išzonduoti, kaip geriau būtų sutvarkyti skolos reikalus tarp Lietuvos ir JAV. Svarbiausia buvo išsiaiškinti, ar būtų galima pertvarkyti skolą naujais pagrindais, būtent: a) visiškai likviduoti procentus už visą nesumokėtą laikotarpį, b) procentus sumažinti iki mažiausio minimumo, c) skolos grąžinimą išdėstyti per ilgesnį laiką, kad mokėjimas būtų lengvai pakeliamas Lietuvos biudžetui, d) gal ir pačią skolos sumą būtų galima sumažinti, e) įrašyti susitarime punktą, pagal kurį Lietuvai būtų automatiškai taikomi kitoms šalims suteikiami palengvinimai, ir f) ar galima būtų tikėtis naujos paskolos⁶¹. Gavęs tokius nurodymus, P. Žadeikis vasario 6 d. pirmiausia susitiko su savo kolega Latvijos pasiuntiniu, kuris aiškiai pasakė, kad Latvija nesiruošia kelti skolos sureguliuavimo klausimo. Priežastis politinė – JAV vyriausybė nelinkusi derėtis dėl skolos sumažinimo su mažais skolininkais, kad nesudarytų precedento, kuriuo pasinaudotų didieji skolininkai. Po to Lietuvos pasiuntinys apsilankė JAV Valstybės departamente ir kalbėjosi su valdininku L.W. Hendersonu, kuris jam „negalėjo nieko konkrečiai pasakyti“⁶² Lietuvos vyriausybę dominančiais klausimais.

Apibendrinęs surinktą medžiagą, P. Žadeikis parengė ilgą, penkių puslapių, slaptą raštą ministrui J. Urbšiu Kaune. Kartu tai buvo ir Lietuvos pasiuntinio pateikti svarstymai skolos klausimu. Iš esmės rašte akcentuojami trys svarbūs momentai. Pirmiausia P. Žadeikis pažymėjo, jog Vengrijos pasiūlymas ir motyvai – geresnis variantas nei ministro išdėstyti skolos pertvarkymo pagrindai. Vengrai argumentuotai (lygindami prekių kainas karo metais ir dabar) prašo sumažinti jų skolą. Taip turėtų motyvuoti ir Lietuvos vyriausybė. Remdamasis savo skaičiavimais, P. Žadeikis pažymi, kad Lietuvos skola galėtų būti sumažinta per pusę, o atmetus jau sumokėtą sumą, „liktų mokėti, ir tai jau neginčijamai“, – 1 346 876 dol. ir 25 ct. Anot jo, šią sumą būtų lengva sumokėti po 40 000 dol. kasmet per 33 metus, ir tai būtų maksimali lengvata, kokią gali pasiekti Lietuva⁶³. Antra, nereikėtų užmiršti ir to, kad Lietuvos vyriausybė, po karo pirkdama prekes iš amerikiečių, jiems garantavo reparacijomis iš Vokietijos, kurių taip ir negavo. JAV valdžios atstovai tai žino ir tai yra viena iš priežasčių,

⁶⁰ 1939 01 31 ministro J. Urbšio telegrama nr. 59 P. Žadeikiui į Vašingtoną. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 287, l. 6.

⁶¹ Ten pat.

⁶² 1939 02 06 P. Žadeikio iš Vašingtono slaptas raštas „Pasikalbėjimai skolos reikale“ ministrui J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 105.

⁶³ 1939 02 09 P. Žadeikio iš Vašingtono slaptas raštas „Lietuvos skola Amerikai: Tamstos telegrama nr. 59“ ministrui J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 99–100.

kodėl jie nesitiki atgauti visos skolos. Trečia, Lietuva iš JAV paskolos negaus, kol veiks *Džonsono įstatymas*, bet gali gauti kreditą prekėms pirkti, kaip padarė Lenkija, paėmusi 6 mln. dolerių kreditą iš „Export-Import“ banko Vašingtone medvilnei pirkti savo audimo fabrikams⁶⁴. Baigdamas savo mintis, P. Žadeikis išvadoje pažymėjo, kad Lietuvos valdžiai kol kas nėra reikalo „veržtis pirmyn“, siūlant amerikiečiams naują skolos sutartį. Jis priminė 1924 m., kai Lietuvos valdžia paskubėjo, besiorientuodama į Didžiąją Britaniją, bet nepalaukė Prancūzijos ir Italijos derybų, kurios išsiderėjo geresnes sąlygas. Todėl taktikos sumetimais tikslinga palaukti JAV pozicijos dėl Vengrijos pasiūlymo⁶⁵. Dar vėliau, vasario 15 d., JAV Valstybės departamente Lietuvos pasiuntinys iš ekonomikos reikalų patarėjo Livesey sužinojo, kad Vengrijos pasiūlymas greičiausiai artimiausiu metu nebus svarstomas Kongrese. Mat nei demokratai, nei respublikonai neišdrįs prieš JAV prezidento rinkimus 1940 m. išstoti „su skolų sumažinimo projektu svetimtaučiams“⁶⁶. Tai buvo dar vienas argumentas, kodėl nėra tikslo skubėti su skolos mokėjimo naujais pasiūlymais.

Lietuvos valdžios prašomas P. Žadeikis ir toliau domėjosi JAV pareigūnų bei skolingų valstybių atstovų nuomone skolos klausimais. Kovo 1 d. jis JAV Valstybės departamente vėl susitiko su pareigūnais Hendersonu ir Livesey. Amerikiečiai pripažino, kad Lietuvos skola didžiąja dalimi yra pagalbos (*relief*), o ne karo skola; taip pat pripažino, jog Lietuvos mokėjimo galimybės yra palyginti menkos, todėl yra pagrindo tikėtis, kaip ir vengrams, išvengti procentų mokėjimo, bet ne pagrindinės sumos sumažinimo. Amerikiečiai nepriėmė argumento, kad pokariu kainos buvo žymiai aukštesnės. Jie pažymėjo, jog sutartis buvo pasirašyta abiejų pusių be jokio protesto iš pirkėjo pusės. Tai išklauses P. Žadeikis pataisė anksčiau nurodytą sumą, padvigubindamas ją iki 2 693 752,50 dol. Tiesa, jis ir toliau rekomendavo siūlyti pusę šios sumos sumokėti ne pinigais, bet lietuviškomis prekėmis⁶⁷.

1939 m. kovo 23 d. Lietuvai praradus Klaipėdos kraštą ir rimtą ekonominį objektą, pastebimai palankiau pasikeitė ir Lietuvos skolos sumažinimo galimybė. Tuo pasinaudodamas P. Žadeikis kalbėjosi su JAV valstybės sekretoriaus C. Hullo patarėju ekonomikos klausimais H. Feisu. Lietuvos pasiuntiniui paklausus, ar nebūtų blogai, jei Lietuvos vyriausybė pasiūlytų kompromisinį, bet radikalesnį už vengrus skolos peržiūrėjimo variantą, H. Feisas tokiai galimybei pritarė, nes Lietuvos ekonomika silpnesnė už Vengrijos. Jeigu, anot jo, Kongresas ir atmestų, „tai Lietuva galėtų jaustis savo pareigą atlikusi, bent moraliai laimėtų“⁶⁸. P. Žadeikis vėl grįžo prie ankstesnės skolos sumos, sumažintos iki 1 346 876,25 dol., kurią jau galima būtų pagrįsti

⁶⁴ Ten pat, l. 101–102.

⁶⁵ Ten pat, l. 102.

⁶⁶ 1939 02 27 P. Žadeikio iš Vašingtono slaptas raštas „Lietuvos skola Amerikai“ ministrui J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 94.

⁶⁷ 1939 03 02 P. Žadeikio raštas nr. 360/sl. „Papildymas mano slaptų raštų nr. 355, 356 ir 359“ ministrui J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 92–93.

⁶⁸ 1939 04 06 P. Žadeikio raštas nr. 386/sl. „Pasikalbėjimas su p. Feis. Ekonomijos patarėju“ ministrui J. Urbšiu Kaune. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 90–91.

Klaipėdos netekimu. Kartu pasiuntinys paragino savo valdžią, kad ekspertų komisija neatidėliodama parengtų galimą susitarimą⁶⁹. Iš to pranešimo matyti, kad JAV vyriausybė pritaria naujam susitarimui su Lietuva, bet aiškiai leidžiama suprasti, jog JAV Kongresas greičiausiai nepritars. Tad pasiuntinys neatsitiktinai rekomenduoja ruoštis nors dalinėms deryboms su JAV.

Pats P. Žadeikis slaptu raštu kreipėsi į Krašto apsaugos ministeriją per Užsienio reikalų ministeriją, prašydamas suteikti jam žinių apie dar 1919 m. Prancūzijoje atliktus pirkimus. Pasiuntinį domino nupirktų prekių iš JAV sąrašai, prekių priėmimo komisijos sudarytas aktas, kokios prekės sudarė didžiausią kiekį, kokiomis kainomis buvo nupirktas (ir kiek kainuotų šiuo metu), koks procentas prekių buvo „sugadintų ir niekam nereikalingų“⁷⁰. Matyti, kad jis pats jau nusiteikęs galimoms deryboms. Tai patvirtina ir Kongreso narių oficialūs veiksmai. Mat gegužės 11 d. kongresmenas respublikonas Dirksenas pateikė Kongresui siūlymą sudaryti komisija iš 13 narių, kuri turėtų rasti skolos sutarčių peržiūrėjimo būdą, ištirti skolininkų pasiūlymus ir parengti rekomendacijas Kongresui. Kiekvienos valstybės skola turėtų būti aptariama individualiai. P. Žadeikis atkreipė dėmesį, kad komisija pirmiausia analizuos Vengrijos ir Rumunijos pasiūlymus, taip pat Lietuvos, jeigu Lietuvos vyriausybė pateiks siūlymą⁷¹.

1939 m. birželio 15 d. savo skolos ratos, kaip ir beveik visos skolininkės, Lietuva nesumokėjo. Bet savo vyriausybės vardu įteiktoje notoje JAV vyriausybei P. Žadeikis įrašė naują sakinį: „Turiu pažymėti, kad Lietuvos pajėgumui mokėti labai nepalankiai atsiliepė netekimas Klaipėdos krašto, kuriame buvo sukoncentruota žymi Lietuvos pramonės dalis ir kur buvo vienintelis Lietuvos uostas.“⁷² Šiuo atveju šis argumentas tikrai buvo svarus ir amerikiečiams nekėlė abejonių. Klaipėdos krašto netekimas moraliai palengvino Lietuvos vyriausybės padėtį sprendžiant skolų klausimą.

Lietuvos pasiuntinio Vašingtone iniciatyvos Antrojo pasaulinio karo pradžioje

Antrojo pasaulinio karo pradžia neišvengiamai koregavo skolos klausimą tarp JAV ir jos skolininkų. Ruošiantis eiliniam atsakymui į 1939 m. pabaigos JAV vyriausybės priminimą apie skolos mokėjimą, Lietuvos valdžia telegrama įpareigojo P. Žadeikį įteiktoje JAV vyriausybei notoje, atsisakant mokėti, įrašyti mintį, jog dėl vykstančio karo Lietuvos ekonominė padėtis dar labiau pasunkėjo⁷³.

⁶⁹ Ten pat, l. 91.

⁷⁰ 1939 04 28 P. Žadeikio rašto nr. 390/sl. gen. K. Musteikiui KAM (per URM) nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 287, l. 31.

⁷¹ 1939 05 19 P. Žadeikio rašto nr. 474/sl. „Žingsnis Amerikos Kongrese karo skolų klausimu“ nuorašas. Ten pat, l. 38.

⁷² 1939 05 22 URM Teisės-administracijos departamento direktoriaus V. Čarneckio raštas P. Žadeikiui į Vašingtoną. Ten pat, l. 39.

⁷³ 1939 12 07 URM valdininko V. Čarneckio telegrama P. Žadeikiui į Vašingtoną. Ten pat, l. 62.

Tačiau Lietuvos pasiuntinys turėjo šiek tiek kitokią nuomonę. Jis buvo įsitikinęs, kad JAV valdžia visiškai neatsisakys užsienio valstybių skolos jai. Tuo labiau kad tai gana jautrus visiems amerikiečiams klausimas. Jam, kaip Lietuvos atstovui, nuolatinis atsisakinėjimas mokėti ir duodamas nuolatinis pažadas pateikti Lietuvos siūlymą skolos klausimu, nebematant galimybės vykdyti sutartį, buvo nemalonus veiksmas, tai nedarė garbės Lietuvos valstybei. Jo nuomone, atėjo laikas JAV valdžiai pateikti Lietuvos siūlymą, nes dabartinė Lietuvos politinė, ekonominė ir tarptautinė padėtis „tokį žingsnį pataria“⁷⁴. Kokie pasiuntinio to „atėjusio laiko“ argumentai? Ryškiausias – tarptautinis, susijęs jau su karo įvykiais. Mat Lietuva pavojingai atsidūrė tarp Vokietijos ir TSRS. Tokia padėtis reikalauja neatidėliojant spręsti Lietuvos santykius su JAV, kuri „prie besikeičiančių tarptautinių santykių gali turėti milžiniškos reikšmės, gali turėti įtakos į mūsų kaimynus galiūnus, o per tai ir į Lietuvos likimą“. P. Žadeikis žvelgia į JAV kaip į įtakingą didžiąją pasaulio valstybę. Kaip argumentą jis pateikia Suomijos pavyzdį. Nepaisant fakto, kad JAV – neutrali šalis ir vengia kištis į Europos reikalus, Suomiją amerikiečiai diplomatiškai užstojo. O tai, anot Lietuvos pasiuntinio, svarbus ir lietuviams įsidėmėtinas įvykis. Jis remiasi 1939 m. spalio 13 d. *Washington Post* straipsniu, kur pateisinamas JAV prezidento žingsnis, nes Suomija – vienintelė valstybė, kuri moka pokario skolas, todėl yra „neišpasakytai populiari Jungtinėse Valstijose“⁷⁵. Taigi, būtina rasti būdą, kaip būtų galima patenkinti JAV ir Lietuvą skolos klausimu ir garantuoti JAV palankumą.

Tuo klausimu P. Žadeikis parengė ilgą raštą Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu, kuris su juo susipažino gruodžio 4 d., t. y. 10 dienų prieš eilinį atsakymą amerikiečiams skolų klausimu. Pasiuntinys priminė, kad skolos suregulavimo klausimas yra ekonominio pobūdžio, tad ir Lietuvos pasiūlymas turi toks būti ir atitikti Lietuvos ekonominį pajėgumą. Jis pateikia skolos suregulavimo schemą, kurios tam tikri principai anksčiau jau buvo aptarti, kadangi Lietuvai netekus Klaipėdos statomas Šventosios uostas, vyksta atgauto Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto atstatymas, vykdomos naujos pramonės statybos, o visam tam reikia didelių investicijų. Kur jų galima gauti? Tik JAV. Tad P. Žadeikis ir siūlo tartis su JAV, kad jos tam tikromis sąlygomis Lietuvos skolą investuotų (apie 15 mln. litų) į Lietuvos Ipotekos banką arba statybos ar elektros bendroves. Ir Lietuva savo kapitalu tiek pat (per 5 metus po 3 mln. litų) prisidėtų. Tai teigiamai paveiktų Lietuvos ekonomiką. Pasiuntinys rekomendavo Finansų ministerijai pirmiausia tokią galimybę pasiūlyti JAV pasiuntinybei Kaune ir sulaukti jų nuomonės⁷⁶.

Karas ir Lietuvos vidaus problemos apkrovė rūpesčiais vyriausybę ir jai, matyt, jau nebe galvoje buvo jos skolos klausimai bei naujos derybos. Matyti, kad į pasiuntinio P. Žadeikio raštą valdžia Kaune operatyviau nesureagavo. Praėjus nepilnam mėnesiui,

⁷⁴ 1939 10 16 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 439/sl. „Lietuvos karo skolų Amerikai klausimas“ ministrui J. Urbšiu. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 22.

⁷⁵ Ten pat, l. 25.

⁷⁶ Ten pat, l. 23.

Lietuvos pasiuntinys savo eiliniame rašte į Kauną užklausė, ar jo pasiūlymas bent atkreipė vyriausybės dėmesį, ir dar kartą paragino rasti galimybę mokėti Lietuvos skolą JAV, nes tai padarytų JAV valdžiai ir visuomenei didžiulį išpūdį kaip Suomija. Toliaregiškai P. Žadeikis pastebėjo: „Kas gali žinoti, Amerikos ir moralinė, ir medžiaginė pagalba Lietuvai gal dar ir labai bus pravarti. Keliai tai pagalbai neturi būti uždaryti.“⁷⁷ Pasiuntinys leido suprasti, kad reikėtų ruošti galimiems nenumatytiems ir nepalankiems Lietuvai įvykiams. Nors tai nepaveikė Lietuvos valdžios, URM vis dėlto reikėjo kažkaip reaguoti į 1939 m. spalio 16 d. P. Žadeikio raštą ir jo užklausą. Tuo reikalu URM valdininkas V. Čarneckis išsiuntė į Vašingtoną finansų ministro Ernesto Galvanausko atsakymą: „Šiais laikais, netolimoje ateityje ypatingai negalime mažinti savo tautos ūkio pajamų, nenorėdami pakirsti mūsų jėgas, taip reikalingas valstybės gyvybei išlaikyti. „Moratoriumas“ turi būti tęsiamas.“⁷⁸ Praktiškai tai reiškė, kad artimiausiu metu nebus jokių naujų skolos peržiūrėjimo siūlymų, ir skolų klausimą Lietuvos vyriausybė, vaizdžiai kalbant, „užšaldė“. Bet ir Lietuvos pasiuntinys Vašingtone nelinko pasiduoti. Jis, remdamasis gausia informacija, Lietuvos valdžiai parodė, ką pasiekė Suomija, pareigingai mokėdama skolas. Suomijos pralaimėjimas Žiemos kare prieš bolševikinę TSRS sulaukė rimtos amerikiečių paramos: JAV buvo įsteigtas pagalbos suomiams fondas *Finnish Relief Fund*, kuris per trumpą laiką surinko apie 2 mln. dolerių aukų. Niujorko Prekybos rūmai pažadėjo ir toliau remti šį fondą. Be to, jau gyvavo įsteigtas net karinis fondas – *Finnish Fighting Fund* karinei medžiagai pirkti. JAV vyriausybė suteikė Suomijai 30 mln. dolerių kreditą prekėms pirkti. Kongrese buvo svarstoma galimybė atleisti Suomiją nuo karo skolų mokėjimo⁷⁹. Taigi, valstybė, kuri visiškai atliko savo įsipareigojimus, sulaukė amerikiečių deramo atlygio. Reikia tikėtis, kad Suomija ilgam gavo neoficialų užtarėją JAV asmenyje.

Lietuvos pasiuntinys, pranešdamas apie 1940 m. birželio 14 d. įteiktą JAV vyriausybei notą su eiliniu atsisakymu mokėti, lyg tarp kitko užsiminė, jog JAV valdžia neparodė jokios užuojautos Prancūzijos vyriausybei, kuri pralaimėjusi vokiečiams atidavė Paryžių. Prancūzija – didžioji skolininkė, nemokėjusi skolos. Kartu jis teikėsi priminti, kad skola Lietuvai turi ne vien biudžetinę, t. y. finansinę, bet ir moralinę reikšmę. Siūlė ministrui pagalvoti, ar nebūtų tikslinga, kad specialistų komisija parašytų ir žurnale *Tautos ūkis* paskelbtų savo asmeninę nuomonę, kiek Lietuva pagal išgales galėtų ir norėtų atsilyginti Amerikai už „per aukštai įvertintą pirkinį“⁸⁰. Taip Lietuva diplomatiškai parodytų, kad ji nenori visiškai nemokėti, bet siekia kiek galima teisingiau atsiskaityti už tas gana brangiai nupirktas prekes.

⁷⁷ 1940 01 11 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 65 „Lietuvos skola Amerikai“ ministrui J. Urbšiui. Ten pat, l. 11.

⁷⁸ 1940 01 26 URM Teisės-administracijos departamento direktoriaus V. Čarneckio raštas P. Žadeikiui į Vašingtoną. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 287, l. 82.

⁷⁹ 1940 03 20 P. Žadeikio rašto nr. 418 „JAV spaudos balsai apie Suomų-Sovietų taiką“ URM Politikos departamentui nuorašas. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 287, l. 81.

⁸⁰ 1940 06 15 P. Žadeikio iš Vašingtono raštas nr. 733 „Dėl 15 birželio 1940 m. Amerikos skolos mokėjimo ratos“ ministrui J. Urbšiui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2303, l. 3.

Tuo pat metu išėivijoje leidžiamame žurnale *Lietuva* pasirodė Lietuvos generalinio konsulato Niujorke atašė ir ekonomisto Aniceto Simučio apibendrintas straipsnis *Kodėl Europos valstybės nemoka karo skolų Amerikai?* Glaustai apibendrindamas skolų istoriją, remdamasis žinomo JAV ekonomisto Haroldo Moultono studija *War Debts and World Prosperity*, išvadoje pažymėjo, jog panaikinus karo reparacijas ir skolas labiau paskatintų pasaulio ekonomikos klestėjimą, o skolų sumokėjimo reikalavimas nuostolingas patiems kreditoriams, t. y. JAV⁸¹. Straipsnis pirmiausia skirtas lietuvių išėivijai, tarp kurių buvo nemažai skolos sugražinimo šalininkų. Šia publikacija norima argumentuotai pagrįsti, kad skola Amerikai jau praranda teigiamą prasmę amerikiečiams, nes tampa ekonomikos stabdžiu. Prasidėjęs karas Europoje neišvengiamai turės įnešti esminių korektūrų skolų klausimu.

R. Žadeikis ir 1940 m. gruodžio mėnesį įteikė JAV vyriausybei notą skolos klausimu, nors JAV pareigūnai oficialiai spaudoje pranešė, kad jokių dokumentų, primenant apie skolos mokėjimą, Lietuvai, Latvijai ir Estijai neišsiuntė⁸². Tai jau siejama su Baltijos valstybių sovietine okupacija.

Tokiu būdu Lietuvos vyriausybė 1934–1940 m. JAV nesumokėjo maždaug apie 1,6 mln. dolerių skolos su procentais, kurie liko kitiems Lietuvos poreikiams finansuoti. Apskritai pagal sutartį nuo 1933 m. iki 1986 m. Lietuvai reikėjo sumokėti daugiau kaip 13 mln. dolerių. Tačiau, nepalankiai susiklosčius ekonominėms ir politinėms sąlygoms Europos valstybėse ir taip pat Lietuvoje, jų skolą Jungtinėms Amerikos Valstijoms jau iš esmės reikėjo peržiūrėti.

Pasidomėjus, ar iškilo skolos klausimas atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1990 m., teko susisiekti su Viktoru Naku, gyvenančiu Vašingtone. Jis tuo metu dirbo Lietuvos ambasadoriaus JAV Stasio Lozoraičio jaun. patarėju politikos klausimais. V. Nakas prieš atsakydamas susisiekė su buvusiu ambasadoje bendradarbiu ir ekonomikos patarėju Linu Orentu. Nė vienas iš jų neprisiminė, kad būtų buvę kokių nors JAV administracijos pareigūnų užuominų tuo klausimu⁸³. Taigi, reikia manyti, kad prieškarinio Lietuvos svarbus finansinis klausimas šiuo metu yra tapęs tik istorijos objektu.

Išvados

Lietuvos Respublika (1918–1940 m.) daugiausia buvo skolinga Jungtinėms Amerikos Valstijoms. Už pokariu gautas įvairias prekes, tarp kurių buvo ir nekokybiškų, reikėjo atsiskaityti pinigais. 1924 m. rugsėjo 22 d. tarp Lietuvos ir JAV buvo pasirašyta

⁸¹ *Lietuva*. 1940, spalio, Nr. 7, p. 17–18.

⁸² War Debt Day Comes, Only Hungary Pays. *The New York Times*, December 17, 1940, p. 4; 1940 12 18 P. Žadeikio rankraštiniis lapelis. LCVA, f. 656, ap. 1, b. 287, l. 84–85.

⁸³ 2021 03 08 V. Nako iš Vašingtono el. laiškas J. Skiriui į Vilnių. *Asmeninis archyvas*. B. Susirašinėjimas su JAV lietuviais 2019–2021, l.n.

sutartis, pagal kurią Lietuvos vyriausybė įsipareigojo per 62 metus su procentais sumokėti Amerikai 14 531 940 dol., nors pati skola tesudarė 6 045 225 dol. Lietuva iki 1932 m. skolą mokėjo pareigingai, dalyvavo JAV valdžios įteisintame skolų moratoriume 1931–1932 m. Iki 1934 m. jau buvo išmokėta 1 236 419 dol. ir 26 ct. (skolos dalis su procentais).

Nacių valomai Vokietijai atsisakius mokėti reparacijas Prancūzijai, Didžiajai Britanijai, Italijai ir kitoms šalims, šios šalys atsisakė mokėti skolas, kurios sutartimis buvo siejamos su reparacijomis, Amerikai. Tuo pasinaudojo ir Lietuvos vyriausybė, kurios savo nemokėjimą 1934–1940 m. argumentavo tuo, kad Vokietija nemokėjo Lietuvai reparacijų, ekonominės krizės neigiamais padariniais šalies ūkiui, Klaipėdos praradimu, atgauto Vilniaus krašto atstatymu. Primindavo, kad 1919 m. gautos prekės buvo įvertintos per didelėmis kainomis. Lietuvos valdžia brangino santykius su JAV ir savo skolų klausimą formavo atsargiai, atidžiai stebėdama kitų šalių, ypač didžiųjų skolininkų, veiksmus.

Lietuvos skola buvo bene vienintelė Lietuvos ir JAV santykių sritis, kuria labiau domėjosi JAV valdžia ir pirmoji rodė dėmesį Lietuvai, o ne atvirksčiai. Tuo pagrindu Vašingtono politiniai sluoksniai du kartus per metus „prisimindavo“ Lietuvą. Lietuvos pasiuntinys Povilas Žadeikis, skirtingai nei Lietuvos užsienio reikalų ir Finansų ministerijų vadovai, buvo skolos sumažinimo ir jos išmokėjimo šalininkas. Jis matė, kaip jautriai į skolos klausimą žiūrėjo JAV visuomenė ir dalis lietuvių išeivijos, kaip neigiamai skolų nemokėjimą vertino JAV Kongresas. Lietuvos pasiuntinys savo poziciją motyvavo ir tuo, kad ateityje Lietuvai gali prisireikti rimtos moralinės ir materialinės JAV paramos, kad ir nedidelės skolos mokėjimas – tai Lietuvos prestižo reikalas, autoriteto amerikiečių akyse reikalas. Jis nuolat ragino Lietuvos valdžią rodyti iniciatyvą ir sau naudingai persiderėti skolos mokėjimą.

Tikėjimas, kad gal nereikės mokėti, jau buvo stipresnis už pasirašytų įsipareigojimų vykdymą ar iniciatyvą persiderėti. Tikėjimą stiprino ir patys amerikiečiai: spauda, ekonomistai bei kai kurie politikai jau reiškė nuomonę, kad nebepavyks sugrąžinti visų skolų. Siūlė jei nepanaikinti skolas, tai bent jas sumažinti. Amerikiečiai siūlė planus dalį skolos kaip JAV investicijas panaudoti skolingų šalių viduje: vykdančias statybas, kuriant bendrus fondus, finansuojant mokslą, švietimą ir pan. Tokia pat pinigų suma turėtų prisidėti ir kiekviena skolininkė. Tokių siūlymų 1938 m. gavo ir Lietuvos valdžia, tačiau jos tai nesudomino, nes tuo metu viena iš mažesnių skolininkų – Vengrija – bandė išsiderėti labai palankias skolos mokėjimo sąlygas, kuriomis tikėjosi pasinaudoti ir Lietuvos vyriausybės.

Kaip rodo dokumentai ir statistika, skolos mokėjimas pagal sutartį nebūtų rimčiau negatyviai paveikęs Lietuvos ūkio. Bet 1934–1940 m. nesumokėti pinigai – apie 1,6 mln. dolerių skola su procentais – buvo panaudoti kitiems Lietuvos poreikiams finansuoti. Skola taip ir nebuvo sumokėta. Antrasis pasaulinis karas ir jo padariniai skolos klausimą padarė nebe svarbiausia JAV problema ir ji tapo istorijos objektu.

Šaltiniai

1. Amerikos lietuvių kultūros archyvas, Lietuvos generalinio konsulato Niujorke fondas.
2. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 383 – Lietuvos užsienio reikalų ministerijos fondas.
3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 656 – Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone fondas.
4. *Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis*. Kaunas, 1938.

Literatūra

1. SIMUTIS, Anicetas. *The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918*. New York: Columbia University Press, 1942.
2. COLE, W. S. *Roosevelt and the Isolationists 1932–1945*. Lincol, 1983.
3. FEIS, H. *The Diplomacy of the Dollar. First Era, 1919–1932*. Baltimore, 1950.
4. LAUČKA, Juozas B. *Žvilgsniai per Atlantą į Lietuvą*. Vilnius, 1992.
5. JURGĖLA, K. Lietuvos skolos reikalu. *Vienybė*, 1936, liepos 17, p. 5.
6. RAGEVIČIUS, V. Lietuvos Valstybės išdo įsiskolinimas užsieniui 1919–1939 m. *Lietuvos TSR Akademijos darbai. A serija*, 1986, t. 2(95), p. 13–19.
7. Lietuva – kreditinga valstybė. *Lietuvos aidas*, 934, gegužės 7, Nr. 103, p. 1.
8. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija: 1918–1945*. Sudarė ir įvadą parašė J. Skirius. Kaunas: Šviesa, 1994.
9. Prezid. Rooseveltas apie santarvės valstybių skolas Amerikai. *Lietuvos aidas*, 1934, birželio 4, Nr. 124, p. 2.
10. Savanoris. Triukšmas dėl Lietuvos skolos Amerikai. *Dirva*, 1937, liepos 2, Nr. 27, p. 7.
11. SIMUTIS, A. Kodėl Europos valstybės nemoka karo skolų Amerikai? *Lietuva*, 1940, spalio, Nr. 7, p. 17–18.
12. SKIRIUS, J. Lietuvos ir JAV finansiniai-prekybiniai santykiai 1922–1929 metais. *Istorija*, 1988, t. 29, p. 102–118.
13. SKIRIUS, J. *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*. Vilnius: Vaga, 2001.
14. SKIRIUS, J. *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais: santykių su JAV politiniai ir ekonominiai aspektai*. Vilnius, 1995.
15. Tarptautinės skolos (vedamasis). *Rytas*, 1933, liepos 6, Nr. 150, p. 3.
16. ŽEPKAITĖ, R. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*. Vilnius: Mintis, 1973.
17. *World War I War Debts*. Prieiga per internetą: <https://www.necyclopedia.com/history/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/world-war-i-war-debts>.
18. НАВИЦКАС, К. *Литва и Антанта 1918–1920 г.* Вильнюс: Минтис, 1970.

The Issue of Lithuania's Debt to the United States in the 20th Century's Fourth Decade

Juozas Skirius, PhD

Vytautas Magnus University, Lithuanian Emigration Institute, S. Daukanto St. 25, LT-44249 Kaunas, Lithuania
Email: juozas.skirius@vdu.lt

Summary

Like most countries, the Republic of Lithuania (1918–1940) had foreign debts, with the majority owed to the United States. Payment for various goods received after the war, including substandard ones, had to be made in cash. On September 22, 1924, in Washington, a treaty was signed between Lithuania and the US, whereby the Lithuanian government committed to paying \$14,531,940 to the United States over a period of 62 years, including interest, even though the actual debt amounted to only \$6,045,225. Until 1932, Lithuania dutifully made payments and participated in the debt moratorium authorized by the US government in 1931–1932. By 1934, \$1,236,419.26 (including interest) had already been paid. The remaining archival material allows for a more detailed examination of the fate of Lithuania's debt after 1933, which has not yet been explored by historians.

After Nazi-controlled Germany refused to pay war reparations to France, Great Britain, Italy, and other countries, those countries decided not to repay the loans that were linked to the reparations to the United States. The Lithuanian government also took advantage of this situation, and from 1934 to 1940, it argued that it could not pay its debts because Germany had failed to pay reparations to Lithuania, the economic crisis had negatively affected the country's economy, it had lost significant revenue after the loss of Klaipėda, and the costly restoration of the Vilnius region was underway. They also reminded the US that the goods received in 1919 had been overpriced. The Lithuanian authorities valued their relationship with the United States and carefully shaped their policy on debt, closely monitoring the actions of other countries, especially major debtors such as Great Britain and France.

Lithuania's debt was perhaps the only aspect of Lithuanian-US relations that received more attention from the US government, showing initial interest in Lithuania rather than the other way around. Based on this, political circles in Washington "remembered" Lithuania twice a year. Unlike Lithuania's Minister of Foreign Affairs and Minister of Finance, Lithuanian envoy Povilas Žadeikis advocated debt reduction and its necessary payment. He recognized the sensitive view of the debt issue held by American society and a portion of the Lithuanian diaspora, as well as the negative perception of debt non-payment by the US Congress. The envoy justified his position by emphasizing the potential need for significant moral and material support from the United States in the future and that even the partial repayment of the debt was

a matter of Lithuania's prestige and strengthening its authority in the eyes of the Americans. He consistently urged the Lithuanian government to show initiative and renegotiate the debt payment terms, suggesting that part of the debt be paid with Lithuanian goods.

The belief that payment might not be necessary was stronger than the commitment to fulfill the signed obligations or to initiate renegotiations. The belief was further reinforced by the Americans themselves: the press, economists, and certain politicians voiced the opinion that it would be impossible to fully recover all the debts. They proposed either canceling the debts or at least reducing them. Americans suggested using a portion of the debt as US investments within debtor countries: for construction projects, creating joint funds, financing science, education, and so on. Each debtor country would also contribute its own funds. Such proposals were received by the Lithuanian government in 1938, but they did not generate interest because, at that time, Hungary, one of the smaller debtors, was trying to negotiate highly favorable debt repayment conditions, which the Lithuanian government hoped to take advantage of as well.

As documents and statistics show, debt repayment would not have significantly affected the Lithuanian economy. However, the unpaid amount of approximately \$1.6 million, including interest, from 1934 to 1940 was redirected to finance other needs in Lithuania. The debt was never fully repaid due to the outbreak of World War II and its consequences, which shifted the focus away from the debt issue, turning it into a matter of history.

Gauta / Received 2022 10 12
Priimta / Accepted 2023 07 04